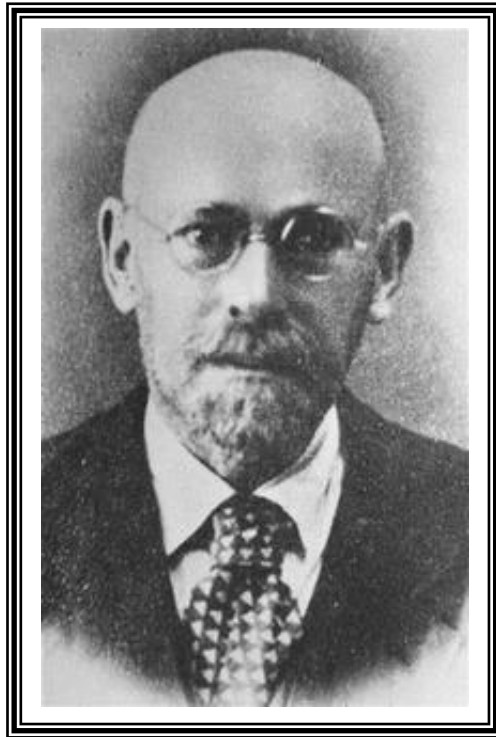

יאנוש קורצ'אק

חייו ופועלו:

יאנוש קורצ'אק (22 ביולי 1878 או 1879 - 5 באוגוסט 1942) הוא שם העט שבו נודע **הנריק גולדשמיט**, סופר, רופא, מחנך והוגה חינוכי יהודי בפולין, מנהלם של בתי יתומים שהיוו את אחד הניסיונות המוקדמים ביותר בחינוך דמוקרטי.

קורצ'אק נולד בעיר ורשה, בירת פולין, שהייתה אז חלק מהאימפריה הרוסית. אביו, עורך הדין יוסף גולדשמיט, התמחה ברישום לידתו וכך נוצר הבלבול בדבר שנת לידתו. מניחים שיאנוש קורצ'אק נולד בשנת 1878. קורצ'אק גדל בבית יהודי מתבולל, בו דיברו פולנית, יידיש ורוסית.

בשנת 1896, כשהיה קורצ'אק ככל הנראה בן 18, נפטר אביו. עול פרנסת המשפחה נפל על קורצ'אק. בשנת 1898 השתמש לראשונה בשם העט "יאנוש קורצ'אק", כשהשתתף בתחרות ספרותית. בשנת 1901 יצא לאור ספרו הראשון, "ילדי הרחוב". בשנים 1898-1904 עסק קורצ'אק בכתיבה עיתונאית ולמד רפואה. עם סיום לימודיו נעשה רופא ילדים. במלחמת רוסיה-יפן, בשנים 1905-1906, שירת כרופא צבאי. לאחר המלחמה חזר לעיסוקו כרופא ילדים, בוורשה.

בשנים 1907-1908 השתלם בברלין. כאשר חזר לוורשה, עבד בבית חולים, טיפל בילדים והדריך במחנה קיץ לילדים ממשפחות מצוקה.

בשנת 1911 החל קורצ'אק לנהל את בית היתומים של יאנוש קורצ'אק בו גרו ולמדו יתומים יהודיים. המוסד נוהל כבית ספר דמוקרטי ולילדים היה בו שלטון עצמי, דמוי רפובליקה, הכולל בית נבחרים, בית משפט ועיתון.

בשנת 1914, עם תחילתה של מלחמת העולם הראשונה, שרת קורצ'אק שוב כרופא צבאי ובזמנו הפנוי כתב מאמרים העוסקים בחינוך. עם תום המלחמה, בשנת 1918 חזר לוורשה, קודם למתן העצמאות לפולין. הוא חזר לנהל את בית היתומים שלו ולפי בקשת הממשלה הקים בית יתומים נוסף, ליתומים שאינם יהודים.

בתחילת שנות השלושים הגיש תוכנית ברדיו הפולני, אשר זכתה לפופולריות עצומה, אך בוטלה בלחצם של חוגים אנטישמיים. ב־1934 וב־1936 ביקר בארץ ישראל, ופגש רבים מחניכיו שעלו ארצה. ביקורים אלה הגבירו את התקפות האנטישמים.

בשנת 1939, עם פרוץ מלחמת העולם השנייה התנדב קורצ'אק בשלישית לשרת בצבא הפולני, לשירות צבאי אך נדחה מחמת גילו.

בשואה

כאשר הגרמנים הקימו את גטו ורשה, בשנת 1940, אולץ בית היתומים היהודי לעבור אל הגטו, ובית היתומים לילדים שאינם יהודים הופקע מידי קורצ'אק. קורצ'אק עבר לגטו יחד עם חניכיו היהודים. בית היתומים המשיך לפעול במתכונת בית הספר הדמוקרטי במשך כשנתיים, בתנאי תת התזונה ששררו בגטו.

ב־5 באוגוסט 1942 באו הגרמנים כדי לקחת את היתומים וחלק מסגל העובדים למחנה ההשמדה טרבלינקה. אחדים מידידיו הפולנים שהיו בעלי השפעה בשלטון הגרמני ובמחתרת הפולנית הציעו לקורצ'אק להציל את חייו אך הוא לא הסכים ויחד עם סטפה וילצ'ינסקה, שותפתו המרכזית בניהול בית היתומים, נשאר עם חניכיו ברגעיהם האחרונים. קורצ'אק הרגיע את היתומים וסיפר להם שהם ביחד יוצאים לטיול. יחד עם כמה מן העובדות שלו, הלך עם היתומים אל המוות בידי הנאצים.

תרומתו

קורצ'אק כתב ספרים על ילדים ונוער וספרים לילדים ונוער. הוא הרצה על הדרך הרצויה ביחס לילדים. הוא תרם רבות לדרכי החינוך ורבים המחנכים הלומדים ממנו גם כיום.

הרבה שנים לפני שנתקבלה אמנת זכויות הילד של האו"ם (1989), חיבר קורצ'אק אמנה המאגדת זכויות יסוד שיש לכל ילד בעולם. בין הזכויות הוא כלל את הזכות לאהבה, כבוד ותנאים אופטימלים לגדול ולהתפתח. הזכות לחיות את ההווה (ולא להיות נדחף לממש שאיפות עתידיות של אחרים), להיות נאמן לעצמך, לעשות שגיאות, להיכשל, לקבל יחס רציני, לזכות להערכה, לשאוף ולבקש ולשאול. הזכות לשמור סוד, לשקר / לרמות / או לגנוב אבל רק פעם אחת, לצפות שיכבדו את הרכוש שלך ולקבל חינוך. על פי האמנה של קורצ'אק מותר לילד להתנגד לקבל חינוך שנוגד את השקפת עולמו, למחות על חוסר צדק ולקבל משפט הוגן בבית משפט של ילדים. לכל ילד הזכות שיכבדו את הצער שלו, הזכות לתקשר עם אלוהיו והזכות למות בטרם עת.

קורצ'אק ייסד בית ספר דמוקרטי בשנת 1919. בית ספר זה פעל בהצלחה עד 1942. זה היה אחד הנסיונות הראשונים, הממושכים והמוצלחים בתחום החינוך הדמוקרטי והחינוך האלטרנטיבי בכלל, בעולם. אולם, למרות הצלחה בלתי מעורערת זו, זרם החינוך הדמוקרטי העולמי קיבל השראה בעיקר מנסיונות שנעשו באנגליה ובארצות הברית. הסיבה לזה היא עליית הנאצים לשלטון בגרמניה והשתלטותם על אירופה. טרם הירצחו על ידי הנאצים, קורצ'אק הספיק להתפרסם בפולין וביישוב העברי שבארץ ישראל בלבד. באופן זה, זרם החינוך הדמוקרטי ניזוק מעליית הנאצים לשלטון כשם שזרמים תרבותיים, חברתיים ומדעיים אחרים ניזוקו מכך. הבולטים שבזרמים אלה הם אסכולת הגשטלט בפסיכולוגיה ואסכולת הבאוהאוס באדריכלות. זרם החינוך הדמוקרטי איבד בשואה את אחד המייסדים שלו.

הנצחתו

אנדרטאות, בולים וסמלים

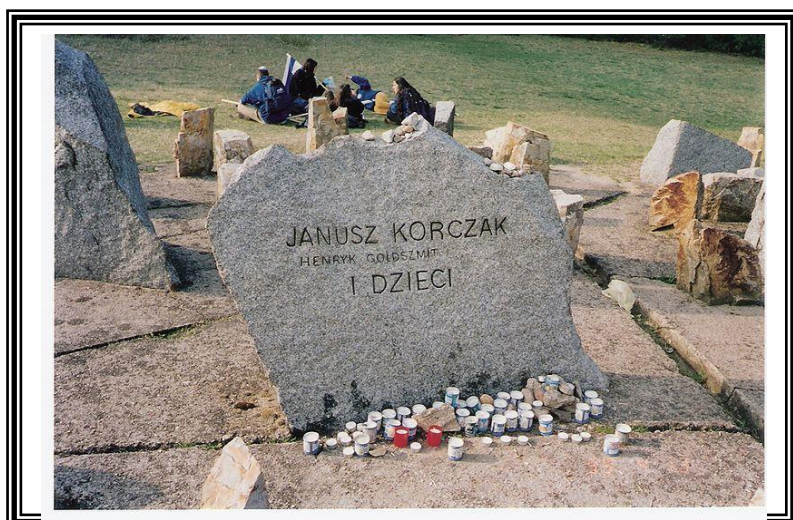
- אנדרטה סמלית בבית הקברות היהודי בוורשה
- אנדרטה לזכרו בחצר הבניין ששימש כבית היתומים היהודי שלו, בוורשה
- סלע זיכרון לקורצ'אק ותלמידיו בטרבלינקה
- כיכר על שמו ביד ושם, הידועה בפסל המציג את קורצ'אק וילדים סביבו.
- בול דואר של מדינת ישראל

אנדרטה ליאנוש קורצ'אק בפתח בית היתומים
בוורשה

בול דואר בהוצאת מדינת ישראל עם דיוקנו של יאנוש קורצ'אק

סלע זיכרון בטרבלינקה ליאנוש קורצ'אק ותלמידיו

אנדרטה ליאנוש קורצ'אק בבית העלמין היהודי
בוורשה

אנדרטה ליאנוש קורצ'אק ותלמידיו ביד ושם

בית היתומים של יאנוש קורצ'אק

ביקוריו של קורצ'אק בבתי-יתומים אחרים הם שדרבנו אותו להקים את בית יתומים משלו. בבתי-היתומים האחרים נוכח קורצ'אק כי הם מזכירים בתי סוהר במובנים מסויימים. יחסם של המורים לילדים היה משפיל ושתלטני, והילדים היו נתונים באווירה מתמדת של פחד, שקר והלשנה, כשלא היה כל שיתוף פעולה בינם לבין המורים. קורצ'אק שאף לשנות כל זאת, ולבסס את בית היתומים שלו על הבנה הדדית בין מבוגרים לילדים ועל כבוד והערכה לילדים. קורצ'אק נעזר רבות בסטפה וילצ'ינסקה, והיא סייעה בידו להוציא לפועל את תוכניותיו. בשנת 1911 הוא החל לנהל את בית היתומים ברחוב קרוכמלאנה 92 בורשה, שנבנה לפי תוכניותיו.

מבנה בית היתומים

הבית הלבן ברחוב קרוכמלאנה היה מגרש גדול מוקף חומה אשר לצד שער עומד שוער. מעבר לחומה ישנה חצר גדולה ושקטה ולפנים בנין לבן, רב חלונות בעל 3 קומות, מרתף ומעל הקומה ה-3 ישנו בית קטן מרובע שקבוע בו חלון גדול קמרוני אשר בו התגורר קורצ'אק. הבניין הגדול נועד ל-130 ילד ובקרבתו ארבעה בתים קטנים מבודלים לאלה שאינם מסוגלים או יכולים לחיות בחברה או לאלה שהחברה עייפה אותם והם מעוניינים בבדידות, אלו הם בתי המתבודד, חלק מבתי המתבודד היו ריקים וחלקם מרוהטים עם ספרים וצעצועים. מעבר לדלת הבניין הגדול היה מסדרון שיש מרווח ומדרגות שיש המובילות לכיוונים שונים: למטה – למרתף, למעלה – לתוך הבית. עלייה במדרגות השיש הרחבות הובילה לאולם גדול, מהעבר האחד של האולם חצר גדולה ומהעבר השני ישנה דלת, מעבר לדלת היה משרד ריק, שם מקבל קורצ'אק הורים וילדים לשיחה. האולם הריק היה ארוך מאוד כמעט כמידת אורכו של כל הבית ונתחלק לשני חלקים: בחציו האחד שולחנות ומסביבם כיסאות – החלק לאכילה ובחציו השני אין רהיטים ושם משחקים הילדים כשאינו מזג האוויר מאפשר להם לשחק בחצר. ברוב האולם תקרה גבוהה בשיעור שתי קומות, אך מצידה האחד משתרעת לכל רוחבה גזוזטרה (מרפסת) המנמיכה את התקרה בקומה אחת והיא משווה לאולם מראה של תיאטרון. על הקירות תלויים הודעות שונות בהן מודיעים הילדים לחבריהם על פעילויות שונות ומשתפים את הילדים בסקרים שונים ובהצעות שונות. בקיר השמאלי של האולם ישנו ארון גדול המחולק להמוני מגירות, כל מגירה שייכת לחניך אחר שם החניך שם את

חפציו האישיים. דלתות הובילו מן האולם אל חדרים צדדיים שהיו מרוהטים ככיתות בית הספר: החדרים שימשו כבית כנסת, ללימוד יידיש ועברית, להכנת שיעורים, למקום פגישה של חוגים שונים, לדיונים של בית המשפט, לקריאת העיתון השבועי של בית היתומים ועוד. היו בבית היתומים שני חדרי מיטות אחד לבנים ואחד לבנות. בחדר המיטות לבנים היו 50 מיטות ובחדר המיטות לבנות היו 56 מיטות. ליד כל מיטה היה מונח כיסא עליו היה מניח החניך את בגדיו. היו גם חדרי רחצה נפרדים לבנים ולבנות. וכאמור, בית היתומים מילא אחר כל צורכיהם של הילדים.

תהליך קבלת ילד לבית היתומים

לפני שנכנס ילד לתקופת הניסיון בבית היתומים היה עליו להיות בן מעל לשבע שנים וללא כל פיגור שכלי או מחלה.

תקופת הניסיון:

כל חבר חדש היה מקבל אפוטרופוס מבין התלמידים הוותיקים שהיה יועצו, מדריכו ומגנו של החבר החדש לפרק זמן של שלושה חודשים. האפוטרופוס היה מסביר לחבר החדש את סדרי המקום ומסייע לו להכיר את כל הנהלים, כל הנוהגים, וכל התקנות, ומראה לו כיצד להתנהג לפי המקובל. לאחר כחודש מהגעת הטירון (חניך חדש) נערך על אודותיו משאל בקרב כל ילדי בית היתומים ובו כל ילד מתבקש להצביע ולהגדיר את יחסו לטירון, בשלוש אפשרויות הצבעה:

- פלוס – משמעו "אהוד עלי"
- מינוס – משמעו "שנא אבל עדיין איני מכיר אותו"
- אפס – "אני אדיש כלפיו"

טירון שקיבל הרבה מינוסים היה מוגדר כ"טירון חשוד" ולמשפחתו הייתה מגיעה הודעה שנשקפת לו סכנה של הוצאה מהמוסד. לאחר שנה להימצאות הטירון בבית היתומים נערך עליו משאל נוסף בקרב החניכים ובו נתבקשו החניכים לתת לטירון את דרגת אזרחותו בבית היתומים:

1. מכביד - ניתן היה להוציא מהמוסד אם לא חל שיפור בהתנהגותו.
2. אדיש - חניכי המוסד אדישים אליו והצטרפותו למוסד עודנה בקרב שאלה.

3. תושב - קיבל אזרחות מלאה זמנית למקרה שיוחלט אחרת וכן פתק אשר עודד אותו להמשיך ולשפר את דרכיו ולהפוך ל"נדרש", כלומר, לאזרח מלא.

4. נדרש - טירון אשר קיבל אזרחות מלאה.

בגיל 14 שולחו הילדים מבית היתומים, על הביקורות שהוטחו בו בנושא ענה קורצ'אק כי יש רשימת המתנה ארוכה של יתומים ויש לאפשר גם להם לשהות חלק מילדותם בבית היתומים.

אורח החיים בבית היתומים

בבית היתומים של קורצ'אק גדלו ילדים יתומים ובני עניים עזובים. מבני בית היתומים היו מלאי אוויר ואור, והחיים בהם היו מאורגנים במסגרת שהניחה מקום רב לשוויון ולחופש. כל ילדי בית היתומים לבשו תלבושת אחידה על מנת לא לקפח את אלו שמשפחותיהם אינם שולחות להם בגדים. בילדים שהתקבלו לבית היתומים היה קורצ'אק מטפל בעצמו, מספר את שעותיהם, גוזז את ציפורניהם ובודק את מצבם הגופני, שכן קורצ'אק היה הספר והרופא של בית היתומים. בין הילדים שררה אחווה קבוצתית וקורצ'אק עשה כמיטב יכולתו למנוע התדרדרותם לפשע ולכנופיות. במבנה חברת הילדים של קורצ'אק היו יסודות של משפחה מרובת נפשות המשמשת רקע לחינוכם של הילדים. יאנוש וסטפה היוו את דמות האב והאם של הילדים. קורצ'אק דאג לכך שקשריו של הילד עם משפחתו הטבעית, הורה שנותר בחיים או כל קרוב אחר לא ינותקו, ואחת לשבוע, ביום השבת היו מבקרים החניכים אצל משפחותיהם ללא הגבלה. לאלו שלא נותרו להם קרובים היה קורצ'אק דואג במיוחד - לוקח אותם לגן החיות, לקולנוע ולהצגות שונות.

כל חניכי בית היתומים הלכו לבתי ספר אשר נמצאו בקרבת מקום ושם למדו היתומים. יאנוש קורצ'אק היה עוקב אחר הכנת שיעורי הבית של חניכיו אשר למדו בבתי ספר בעיר וסייע להם רבות: בין התלמידים שפיגרו בקריאה או שהתקשו בה היה עורך תחרויות קריאה וכך דרבן ילדים ליתר מאמץ. פעמיים בשנה הוזמנו המשפחות לשיבות עם המחנכים, בישיבות היה מודיע המוסד למשפחות על עברות חמורות של הילדים, הן חתמו על תעודת ביה"ס והוזמנו להצגות שנערכו במוסד. בחדר האוכל בזמן הארוחה ישבה ליד כל שולחן קבוצה מעורבת של ילדים, בנים ובנות בני גילאים שונים ולהם מדריך, אף קורצ'אק וסטפה ישבו לאכול עם הילדים. הקפדה מיוחדת הקפיד קורצ'אק על ניקיונם האישי של חניכיו ועל החינוך לניקיון.

קורצ'אק נתן עידוד לניקיון על ידי מתן פרסים ועל ידי הנעה לשמירה על הניקיון, כך קיבלו הילדים שהקפידו על ניקיונם בגדים יפים, אלו שניקיונם הניח את הדעת קיבלו בגדים כביסים אלו אשר ניקיונם לקה בחסר קיבלו את הבגדים הלא יפים שאף אחד לא רצה. כדי להקנות לילדים הרגשת ביטחון דלק האור כל הלילה בחדרי השירותים וגם אחד המחנכים ישן בחדרי השינה.

קורצ'אק דאג לילדים דלי המשקל בדיאטות מיוחדות והיה משדל אותם לאכול יותר על ידי משחקים ותחרויות.

קורצ'אק היה קשוב לתלונות הילדים והשתדל לטפל בכל התלונות שהופנו כלפיו ולא שידל את חניכיו שלא יפה להתלונן על אנשים בפניהם, כרוב המחנכים.

קורצ'אק הנהיג הסדר במוסדותיו והוא הקשר בכתב עם תלמידים, הייתה תיבת דואר מיוחדת בה היו הילדים משלשלים אליה את מכתביהם, בהם היו מביעים את משאלותיהם, לבטיהם, ספקותיהם, בעיותיהם, חששותיהם וכדומה. על חלק מהמכתבים היה קורצ'אק עונה במהלך שיחה אישית או דרך מכתב.

בבית היתומים הוקדש מקום נרחב למשחקים, פעילויות, טיולים ותרגילים ספורטיביים, קורצ'אק עצמו היה משתתף במשחקי הילדים ואף לא נמנע מלעשות עימהם מעשי קונדס או תעלולים פרועים.

בבית היתומים של קורצ'אק לא נודעה ההרגשה של משטר מכביד, ודיכוי רוחני מצד המחנכים. קורצ'אק ביקש לשחרר את יתומיו מכבלי השעבוד, להעניק להם עד כמה שאפשר שלטון עצמי ולפתח את עולמם העצמי. לחברת הילדים היו מוסדות שלטון משלה, בכללם:

- בית דין – אשר בו שפטו ילדים ונשפטו ילדים אשר ביצעו עברות. בבית הדין כולם היו שווים, אפילו קורצ'אק עצמו נשפט במסגרתו מספר פעמים ואף הורשע וקיבל עונש. העונשים בבית הדין היו מתאימים למסגרת בית היתומים: תורנויות נוספות, עזרה בגינה, בניקיון, בשטיפת הכלים וכו'.
- פרלמנט – מוסד השלטון הבכיר ביותר.
- ועדת חקיקה – בה נקבעו תקנות וחוקים.
- ועדת ספורט – ריכזה את אירועי הספורט.
- ועדה לארגון העבודה וחלוקתה – דאגה לכל ענייני העבודה בבית היתומים.
- ועדת עיתון – אשר דאגה להוציא את עיתון בית היתומים אחת לשבוע.
- ועדה לקביעת דרגות אזרחות – בה נקבעה דרגת האזרחות של כל חניך.

חיי היום יום בבית היתומים היו מאורגנים ארגון מדוקדק של תורנים, מפקחים וכיוצא בזאת.

פעילויות חברתיות

על מנת להפיג את החד-גוניות של בית היתומים דאג קורצ'אק להכניס הזדמנויות רבות ככל האפשר לשמחה, להתפרקות ולעליזות. קורצ'אק שידל לחגיגות מרובה בימי חג ומועד וניסה להרבות במועדים על ידי קביעתם של ימים מיוחדים המוקדשים לנושאים שונים שנתנו הזדמנות להעלאת מצב הרוח, כגון: "יום שלא כדאי לקום בו" (היום הקצר ביותר בשנה), "יום השלג הראשון" ועוד. ימים אלו היו ימי התעוררות כללית, משחק ומעשי קונדס בהם לקח אפילו קורצ'אק חלק לא מבוטל.

כמו כן היו גם פינות עיון ופינות למשחק, הייתה גם תזמורת ועיתון שבועי ומדי פעם יצאו להצגות. העיתון ("מאלי פשגלונד") – מכשיר חינוכי רב חשיבות ראה קורצ'אק בעיתון הילדים, עיקר חשיבותו של עיתון זה אינו בכך שהוא מיועד לנערים ולילדים אלא בכך שהוא נכתב ונערך על ידי נערים וילדים. העיתון הוא מרכז לפעילות חברתית, לעבודה קולקטיבית ולבירור רעיוני חברתי. העיתון לילדים ולנוער הנו כלי ביטוי ליחיד, פורקן למחשבותיו ולרגשותיו ואמצעי להתלבטותם של אותם פרטים הנבוכים ומסתגרים בשיחה ובוויכוח שבעל פה. כל ילד אשר כתב לעיתון קיבל שכר סמלי על כתיבתו, "שכר סופרים".

בית היתומים בתקופת מלחמת העולם השנייה

דרך התמודדותו של קורצ'אק עם המעבר של בית היתומים לגטו והתנאים החדשים שנוצרו: בשלהי 1940 הועבר בית היתומים של קורצ'אק וסגלו למבנה בית ספר רגיל בתוך תחומי הגטו. בית היתומים פעל במתכונת רגילה על אף הצפיפות הרבה שבה היו נתונים הילדים (כ-250 ילד) נשמרו חיי התרבות, הועלו הצגות והספרייה המשיכה לפעול. הבעיה בגטו הייתה השגת אוכל לילדים הרעבים. קורצ'אק עשה מאמצים רבים להציל את ילדיו מרעב וממוות לשם כך נפגש עם כל מנהיגי הגטו, גם אלו שהיו שנואים על כולם, צעק, תבע ואיים.

סופו של בית היתומים

סופם של הילדים היהודים בבית היתומים ושל סגל העובדים אשר שהו בגטו היה לעלות לרכבת למחנה ההשמדה טרבלינקה באוגוסט, 1942. הגרמנים הציעו ליאנוש קורצ'אק חנינה ואפשרו לו להישאר בגטו אבל קורצ'אק דחה הזדמנות זו והעדיף

להישאר עם ילדיו ברגעיהם האחרונים. קורצ'אק העדיף להסתיר מהילדים את המקום אליו מועדות פניהם, ויש אומרים זה השקר היחיד אשר סיפר קורצ'אק לילדיו. הילדים צעדו בטור בגאווה ממבנה בית היתומים האחרון שברחוב שיינה בדרום הגטו הקטן בורשה, אל האומשלגפלץ שבצפון הגטו הגדול, ומשם למחנה המוות טרבלינקה, כאשר קורצ'אק וסטפה וילצ'ינסקה מובילים בראש זקוף ובגאון בעודו מחזיק בדגל בית היתומים הירוק. דגל זה שרד את המחנה, וניתן לראותו בבית קורצ'אק כיום.

מבנה בית היתומים של קורצ'אק כיום

דגל בית היתומים של יאנוש קורצ'ק אותו נשא קורצ'ק כאשר היה עליו להוביל את ילדיו לטרבלינקה. הדגל שרד את המלחמה, ומוצג כיום בבית קורצ'ק אשר שוכן